

Številni obrazi rasizma na Slovaškem

Rasistična gibanja obnašanje skupin, proti katerim usmerjajo sovražno delovanje, opisujejo in pojasnjujejo z neke vrste determinizmom. Struktura in zgodovina neke skupine ljudi naj bi na posebne načine omejevala njihovo obnašanje. (Rex, 2000: 70) Pri modernem rasizmu tako niti ne gre zgolj (ali sploh ne) za splošno definicijo in vrednotenje bioloških razlik, bodisi resničnih bodisi namišljenih, v prid tistega, ki jih definira in razvija, ter v škodo tistega, ki je podvržen aktu definiranja, za zagovarjanje (socialne in fizične) sovražnosti in napadov, kot sugerira Memmi (Memmi, 2000: 184). Star oz. tradicionalen koncept rasizma je bil vsekakor biološki oz. genetski, saj je bil razumljen kot nauk o superiornosti ene od ras. Sodobne študije rasizem večinoma definirajo precej širše: kot nauk, kot družbenoekonomski sistem zatiranja ali kot način akcije. (Garcia, 2001) Garcia predlaga, da bi rasizem razumeli kot v osnovi izprijeno ter iz rase izhajajočo vrsto zlonamernosti ali prezira do blaginje nekaterih, katere osrednjo in najbolj izprijeno obliko predstavlja sovraštvo, ki ga je posameznik deležen zaradi rase, ki mu je pripisana. Rasizem vsebuje naše potrebe, namene, odobravanja in odpore ter oddaljenost le-teh od moralnih kreposti (Garcia, 2001: 259).

Ali rase v resnici obstajajo? Večina raziskovalcev bi se verjetno strinjala z Van den Berghenom (Van den Berghen, 2001: 104), ko pravi, da človeških (bioloških) ras kot dobro definiranih podvrst ni, obstajajo pa delno genetsko osnovane vedenjske razlike med individuumi, spoli, starostnimi skupinami in populacijami. A vendar so tudi te majhne in nepomembne razlike dovolj, da omogočajo obstoj rasizma. Na ravni vsakodnevne izkušnje in socialne reprezentacije rasa nedvomno še vedno ostaja močna politična in družbena kategorija, okoli katere posamezniki in skupine organizirajo svoje identitete in politično delovanje. Zato je natančneje govoriti o "rasiziranih"¹ skupinah kot o rasnih skupinah, saj je rasa proizvod rasizma, in ne obratno (Solomos in Schuster, 2000: 78).

¹ Izraz "rasizirana" (v angleščini "racialized group") je neologizem in se nanaša na skupino ljudi, ki jo rasizem oz. diskurz rasizma šele ustvari, naredi za raso. (Op. prev.)

Kdaj se pojavi rasizem? Van den Berghe (Van den Berghe, 2001: 108) verjame, da se pojavi z migracijo na dolge razdalje, a vztraja zgolj toliko časa, dokler družbene ovire zoper eksogamijo preprečujejo mešanje in s tem ponovno vzpostavitev bolj tipične situacije, kjer so genetske razlike znotraj skupine večje od razlik med posameznimi skupinami. Zanimivo bi bilo ugotoviti, kako to, da je Brazilija postala (neke vrste) večrasna družba, medtem ko ZDA ostajajo "rasno" bolj razdeljena nacija.

Obstajata lahko tako individualni kot institucionalni rasizem. O osebnem rasizmu govorimo takrat, ko in dokler je neka oseba rasistična v svojih željah, načrtih, ciljih in, najbolj opazno, ko ta rasizem usmerja njeno delovanje. Institucionalni rasizem obstaja takrat, ko in dokler ljudje, ki neko institucijo sestavljajo, njene namene, načrte ... opredelijo kot rasistične, posebno še, ko ta rasizem usmerja njeno delovanje. Ko se rasizem "iz src" posameznikov razbohoti do te mere, da postane institucionaliziran, je to začetek institucionalnega rasizma (Garcia, 2001: 266). Zdi se, da ima institucionalni rasizem to sposobnost, da se nadaljuje tudi še potem, ko individualni rasizem večinoma že zamre. Institucionalni rasizem je nič manj kot individualni rasizem lahko učinkovit ali ne-
učinkovit, lahko je škodljiv ali neškodljiv (Garcia, 2001: 292). Rasizem je moč razumeti kot diskriminacijo, izkoriščanje ali zatiranje, ki obstaja med skupinami in presega običajno dogajanje na trgu, kadar posameznik nima možnosti, da bi eno skupino zapustil in se pridružil drugi. Ta sistem se opravičuje z deterministično teorijo (Rex, 2000: 71).

Sodobno razumevanje rasizma meče novo luč na polemiko o poskusih omejevanja rasističnega "sovražnega govora". V nasprotju z rasno *napadalnim govorom*, ki ga definirajo njegovi (realni ali verjetni) učinki, definicijo rasističnega *sovražnega govora* izvajamo iz njegovega izvora, to je, kolikor izraža in tako tudi je samo dejanje rasno usmerjenega sovraštva. Neke pripombe tako ni moč označiti za rasističen sovražni govor zgolj na osnovi tega, kaj je bilo rečeno, pogledati je treba tudi, *zakaj* je govorec to rekel. Z rasnim obrekovanjem in slabšalnimi pridevniki obremenjen govor je nedvomno sovražen, težko pa je na drugi strani ponuditi prepričljive dokaze, da se za polemičnimi mnenji, ki rasističnih žaljivk sicer ne vsebujejo, skriva zlohoten motiv, opozarja Garcia (Garcia, 2001: 272-273).

Sociologi, ki so preučevali učinke rasizma, so ugotovili, da govor, ki komunicira nizko stopnjo spoštovanja do posameznika zavoljo njegove rase, v žrtvi precejkrat povzroči vznik ravno tistih značilnosti, ki ji jih pripisuje. To je zgolj dodatna krivica, ki jo utrpijo žrtve poleg ostalih bolj splošnih, ki so povezane z rasizmom in rasističnim ravnanjem ter s specifičnimi duševnimi in čustvenimi pretresi (Delgado, Stefanic, 1997: 8).

RASIZEM NA SLOVAŠKEM

Glavne tarče rasno motiviranih zločinov na Slovaškem so Romi in temnopolti, če se izrazimo enostavno, a pravilno. V milejši obliki so ti ljudje pogoste tarče prezira v specifičnih šalah. Dogodilo se je na primer, da so bili mobilni telefoni enega od ponudnikov storitev mobilne telefonije preplavljeni z rasističnimi sporočili, ki so obljubljala 50 minut zastojne uporabe omrežja za vsakega ubitega Roma (*Ochrana menšín ...*, 2001: 3).

Sklepati je moč, da lahko obstaja vsaj posredna povezava med sovražnim govorom in sovražnimi dejanji. Sodeč po Danielu Miloju, predstavniku nevladne organizacije "Ljudje proti rasizmu", so žrtve rasno motiviranega sovražnega govora v približno polovici vseh obravnavanih primerov Romi, v ostali polovici primerov pa Židje (podatek velja za internetne klepetalnice in elektronsko pošto, naslovljeno na to NVO). Med 18 policiji prijavljenimi primeri rasizma, ki jih je ta nevladna organizacija prijavila v letu 1999, je bilo 15 primerov sovražnega govora. Leta 2001 je Ljudje proti rasizmu 20 od 60 obravnavanih primerov označila za primere sovražnega govora.

Uradna statistika policije iz leta 2001 govori o 40 rasno motiviranih zločinih (*Pravda*, 18. marec 2002: 2). Ljudje proti rasizmu predvideva, da je resnično število tovrstnih primerov do stokrat večje. Columbus Igboanus iz Lige aktivistov za človekove pravice (*Tolerancia* 6/2002: 2) je v letu 2001 naštel 85 rasno motiviranih zločinov.

Policijska statistika je v letu 2000 naštel 35 rasno motiviranih zločinov in v letu 1999 21 tovrstnih primerov (*The Slovak Spectator*, marec 2002: 3). Urad generalnega državnega tožilca govori o 35 primerih v letu 2001, medtem ko je bilo leta 1999 obravnavanih zgolj 15 primerov, v primerjavi z 21 leta 1998 in 19 leta 1997 (*The Slovak Spectator*, februar 2002: 2).

Čeprav je ta porast moč pripisati tudi boljšemu *monitoringu*, se zdi, da število primerov sovražnega govora v zadnjem letu ali dveh resnično narašča. Delen vzrok tega je verjetno tudi nihanje "količine" rasizma in sovražnega govora na Slovaškem. Povedano z drugimi besedami: število primerov je odvisno od tega, kako na splošno "popularen" postane rasizem in posebej sovražni govor v nekem obdobju, recimo med srednješolsko populacijo.

Odkar je Slovaška neodvisna država, so njena sodišča izdala pet pravnomočnih obsodb na podlagi 198. člena in točke a 198. člena kazenskega zakonika (obrekovanje naroda, rase ali prepričanja in spodbujanje k nacionalni ali rasni nestrpnosti), medtem ko je tožilstvo do leta 2001 končalo 27 preiskav, ki jih je sprožilo na podlagi teh dveh členov. Zdi se, da število preiskav, ki jih tožilstvo zaključi, stalno narašča, čeprav obstajajo velike variacije po posameznih letih.

Sodišča so v času slovaške državne samostojnosti izdala 37 pravnomočnih obsodb na podlagi 260. in 261. člena kazenskega zakonika (podpora in spodbujanje gibanj za odpravo državljskih pravic in svoboščin in javno izražanje simpatij do fašizma ali podobnih gibanj). 16 od teh jih sega v leto 1997 in so povezane z enim samim kriminalnim dejanjem. Vsi, ki so bili v letih 1999–2000 (tri in štiri osebe) obtoženi na podlagi 261. člena KZ, so bili obsodeni bodisi na pogojno bodisi na denarno kazen. Od pridobitve samostojnosti do leta 2001 je tožilstvo zaključilo 99 primerov, ki so bili sproženi na podlagi teh dveh členov. Kakorkoli že, tovrstnih primerov je bilo v letih 1993 in 1994 zelo malo, medtem ko od takrat naprej letno zabeležijo okoli 15 primerov.

Od leta 1993 je bilo na Slovaškem 6 rasno motiviranih umorov (The Slovak Spectator, februar 2002: 2). Prvi umor se je zgodil leta 1995. Sodišče je storilce obsodilo na 7 let in pol, 27 mesecev oziroma na 8 mesecev zaporne kazni. Ostalih 13 obtoženih v tem primeru je bilo obsojenih na 6- do 10- mesečne pogojne kazni (Dostál, 1998: 166).

Redne raziskave javnega mnenja kažejo, da večina Slovakov eksplicitno ne odobrava rasističnega in nacionalističnega sovražnega govora. Dve tretjini respondentov ankete iz marca 2000 sta zahtevali strožje kazni za rasistično in nacionalistično sovražstvo. Pet let prej, leta 1995, bi se enajst odstotkov respondentov strinjalo s sodelovanjem v akciji pritiska proti nestrpnosti, 43 odstotkov bi jih bilo pripravljenih sodelovati na demonstracijah in 70 odstotkov bi jih bilo pripravljenih podpisati peticijo (Vašečka, 2001a: 246–248). A vendar je hkrati 20 odstotkov odraslih o Romih vseeno menilo, da so nevarni za Slovaško (Benkovič, 2001: 110). Primerjalno so bili leta 1999 Slovaki tretji (med šestimi obravnavanimi) do Romov najbolj negativno razpoložen narod, takoj za Romuni in Madžari (*Tolerancia* 3/2002: 2). Ob koncu leta 2001 bi 83 odstotkov Slovakov ne želelo, da bi se njihov otrok poročil z Romom (primerljiv odstotek za Arabce je 64 odstotkov in za temopolte 61 odstotkov), in 65 odstotkov bi Roma ne želelo imeti za soseda. Nestrpnost do največje manjšine na Slovaškem, Madžarov, je bila manjša. Zgolj tretjina Slovakov bi ne želela, da bi se Madžar poročil v družino, in še manj, 16 odstotkov, bi si ne želelo za soseda imeti etničnega Madžara (*Sme*, 14. december 2001: 2).

Primerjava rezultatov meritev javnega mnenja med letoma 1993 in 2001 (zajemajo deklarirano vedenje, ki ni nujno resnično; osnovane so bile na podlagi predhodnih študij Bútorove, Bútoré and Fialove), pokaže, da se je strpnost do "drugačnih" od začetka samostojnosti do danes izboljšala. Medtem ko leta 1993 Roma za soseda ne bi želelo imeti 94 odstotkov državljanov, je bila ta številka leta 1999 87 odstotkov, leta 2001 pa 65 odstotkov. Podobno leta 1993 Madžara za soseda ne bi želelo imeti 34 odstotkov ljudi, leta 1999 26,5 odstotka in leta

2001 samo še 16 odstotkov. Podoben trend lahko opazimo v odnosu Slovakov do mogočih "bližnjih sorodnikov" med manjšinami, hkrati pa je moč trditi, da je bil na splošno vrh nestrpnosti do "drugačnih" v prvem letu slovaške neodvisnosti. Avtorice sklenejo, da je stopnja negativnega odnosa do Romov in Židov primerljiva s Poljsko, a višja kot v Češki republiki in na Madžarskem v tistem času.

Zgodnejše študije o Judih kažejo, da četudi antisemitizem ni bil glavna značilnost samostojne Slovaške, je bilo zaznati previden odnos do Judov (Bútorová, Bútora in Fialová, 1993). Le 28 odstotkov odraslih Slovakov je bilo močno antisemitsko naravnanih, medtem ko jih 31 odstotkov ni imelo nikakršnih predsodkov proti Judom, 41 odstotkov pa je kazalo nekonsistentna in zbegana stališča. Vseeno bi leta 1999 le 15,6 odstotka Slovakov motilo, če bi bil njihov sosed Jud.

V začetku 90. let je bil zaradi objavljjanja antisemitskih knjig (oziroma zaradi širjenja fašizma po 260. členu kazenskega zakonika) sprožen sodni proces zoper nekega založnika. Kot skoraj vedno v podobnih primerih, se je pojavil problem, da je treba veliko časa, preden se primer zaključi.

V prvih letih slovaške neodvisnosti so oblasti kljub očitnim dokazom, ki so bili na razpolago, pogosto ignorirale in zanikale kršitve človekovih pravic Romov. Postopki zakonodajnih, socialnih in drugih institucij so prav tako omejevali možnosti Romov, da bi se vključili v širšo družbo. Končno, obstoječi državni paternalizem je prav tako oviral neodvisen razvoj Romov (Cahn in Trehan, 1997: 7). Na splošno bi imela večina družbe raje segregacijo in strožjo zakonodajo za Rome (*Ochrana menšín ...*, 2001: 3).

Tudi lokalne oblasti niso imune pred institucionalnim rasizmom. Dve vzhodnoslovaški vaški občini sta sprejeli odredbo, ki je Romom prepovedovala vstop v njihove vasi. Če bi se Romi naselili v vasi, bi jih lahko vaščani enostavno napodili (Dostál, 1998: 168). Parlament je to odredbo kasneje razveljavil. Župan neke druge vasi je leta 1999 predlagal, da bi postrelili nekaj Romov ter tako rešili romski problem (*Ochrana menšín ...*, 2001: 5).

Skrajnejši, vendar mogoče tipičen primer za (vzhodno) Slovaško, se je zgodil na začetku leta 2002. Policist je najprej odklonil rokovanje z romsko novinarko Denise Havrľovo, nato pa od nje zahteval, da mu pokaže "higiensko izkaznico". Novinarka ga je obtožila rasizma. Ko je afera prišla v medije, se je razvila v absurdno dramo. Minister za notranje zadeve se je najprej novinarki opravičil in sprožil preiskavo primera. Nato je policist oziroma okrajni državni tožilec obtožil novinarko (moralnega) napada na javno osebo (vrsta javnega klevetanja).

Posploševanje brez nadaljnjih dokazov sicer ni pravično, a vendar je na podlagi naslednjih treh primerov moč reči, da je nekaj narobe s policijo. Prvi primer je povezan z Romom, ki je bil pretepen do smrti na slovaški policijski po-

staji. Preiskava je bila zaključena konec maja 2002. Sedem policijskih uslužbencev so obtožili mučenja in nečloveškega ter krutega ravnanja.

Drugi primer se navezuje na preiskavo primera, kjer naj bi uniformirani policisti napadli Rome (maj 2002). V tretjem primeru pa je neki policist začel preiskavo proti Romu. Le-ta naj bi fizično in tudi ustno napadel 'bele kmete' ter "pof... Madžare". V tem primeru je bil Rom v resnici pijan in je napadel druge, na koncu pa so pretepli njega. Dogodek bi šel mimo brez škandala, če ga ne bi neki lokalni aktivist za človekove pravice označil za rasistično motiviranega. Nato je policija postavila primer na glavo ... (glej *Plus 7 dní*, 48, 2001: 36–38). Nauk te zgodbe je, da lahko preveč zagnan aktivist za človekove pravice povzroči precejšnjo škodo boju za pravo stvar.

RASIZEM IN MEDIJI

Med junijem 1998 in junijem 1999 je bila izvedena študija o podobi Romov v izbranih slovaških medijih (zajetih je bilo šest najpopularnejših dnevnih časopisov in osrednje informativne oddaje Slovaške televizije, TV Markíza ter ob uporabi rahlo drugačne metodologije tudi oddaje Slovaškega radia). Skoraj 91 odstotkov pojavljanja Romov v medijih odpade na tiskane medije (relativno gledano je bilo v tiskanih medijih petkrat več prispevkov kot v elektronskih). Ministrstvo za notranje zadeve je novembra 1998 prenehalo objavljati informacije o rasni ali narodni pripadnosti storilcev kaznivih dejanj, kar je povzročilo pomembno zmanjšanje v številu tovrstnih informacij v medijih.

Družbenopsihološke značilnosti oziroma stereotipi (najnižje število prispevkov med šestimi kategorijami) o Romih so bili: neodgovornost, aroganca, hrupnost, parazitizem (zlorablajo privilegije), slabo prilagajanje, lenoba in goljufivost. Poleg teh popularnih družbenopsiholoških značilnosti je pozitivna ocena umetniških talentov Romov prevladovala v skoraj 75 odstotkov primerov, a ob majhnem absolutnem številu zastopanosti v prispevkih.

Med tiskanimi mediji sta bili dve tipični razliki: liberalni časopis *Sme* je med vsemi dnevniki pokazal največ zanimanja za tematiko človekovih pravic Romov, medtem ko je najbolj brani tabloid *Nový Čas* največ zanimanja posvetil romskemu kriminalu. Avtorji raziskave pravijo, da informacije o Romih na splošno odsevajo njihove realne težave. Vendar skoraj 60 odstotkov novic o prevarah in krajah, ki so povezane z Romi, vsebuje eksplicitno negativen odnos do Romov. V primeru nasilnih kriminalnih dejanj pa je ta delež še večji, 78,5 odstotka. Zelo tipično je, da je bila nacionalna pripadnost storilca kaznivega dejanja omenjena le, kolikor je šlo za Roma. V povprečju je bilo 73,3 odstotka objavljenih informacij o Romih predstavljenih v nevtralni obliki, v sklopu najširšega tipa infor-

macij (poročila in reportaže). A vendarle so v nekaterih primerih celo čustveno nevtralna in na dejstvih utemeljena poročila povzročila negativno podobo o Romih. Vzpostavljane etnične povezave v negativnih primerih ter na osamljenih primerih osnovane posplošitve so glavne značilnosti poročanja o Romih. Avtorji sklenejo, da podobo Romov v slovaških medijih zaznamuje latentni rasizem in nestrpnost družbene večine. Mediji sami svojih predsodkov in stereotipov ne prepoznajo, zato svojega ravnanja ne priznajo za rasističnega.

Nadaljnji *monitoring* (www.memo98.sk) glavnih novic na STV, TV Markíza, TV Luna, Slovaškem radiu in Radiu Twist je leta 2000 razkril:

- mediji so relativno malo poročali o manjšinah (med enim in dvema odstotkoma);
- med najpogosteje predstavljenimi manjšinskimi temami so bile teme, ki so zadevale Rome (več kot 93 odstotkov);
- informacije so bile predstavljene nevtralno (86,6 odstotka) ali negativno (13,3 odstotka) in zelo redko pozitivno (1,6 odstotka).

V absolutnem smislu so privatne in javne radijske postaje namenile več pozornosti manjšinskim temam kot televizijske postaje. V relativnem smislu je bilo podobno tudi pri televizijskem predvajanju. Tukaj je najboljše statistične rezultate dosegla privatna TV Markíza, ki je v relativnem smislu največ časa namenila predvajanju manjšinskih tem. Hkrati pa je bilo to najbolj negativno poročanje. Prav tako je pomembno omeniti, da so v tistem času štirje glavni mediji, STV, TV Markíza, TV Luna, Slovaški radio in radio Twist, skoraj eno uro namenili predvajanju (kritike) netolerance. Levji delež tega je bilo na radiu. Veliko več pozornosti je bilo namenjeno različnim škandalom, izjavam in drugim primerom. V času monitoringa omenjenih medijev so ti primeri (npr. migracija Romov, rasno motivirani umori, pa tudi legalna iniciativa za preprečevanje kraj krompirja s polj) sestavljali več kot šest in pol ur vseh novic. Sedeminosemdeset odstotkov vseh primerov je bilo predstavljeno nevtralno, 0,5 odstotka pozitivno in 11,6 odstotka negativno. Največje število negativnih primerov je bilo na privatni TV-Markíza in nato na slovaškem javnem radiu. Avtorji sklepajo, da *monitoring* predvajanja kaže, da pri poročanju novic o manjšinah prevladuje kampanjski stil iskanja škandalov, ki so predstavljeni v t. i. nevtralnem tonu. Ta stil poročanja prispeva k negativnemu odnosu do Romov.

Klára Orgovánová, vladna pooblaščenka za romske skupnosti, krivi medije za krepitev negativnega odnosa do Romov v slovaški družbi (*Tolerancia*, 3/2002: 3). Temu je težko nasprotovati, saj ima lahko celo t. i. 'nevtralna' informacija negativen vpliv na podobo Romov v družbi.

Tretja obstoječa analiza *monitoringa* (www.rada-rtv.sk) se je junija 2000 osredotočila na dnevno informativne oddaje na STV, TV Markíza in TV Luna. Ta *monitoring* je vključeval tudi pokrivanje manjšin. Z manjšinami je bilo po-

vezanih manj kot odstotek vseh novic. STV in TV Markíza sta poročala le o romski manjšini, in še to v povezavi z njeno domnevno politično in rasno motivirano imigracijo. Nekateri opazovalci, ki so prijateljsko razpoloženi do Romov, (vsaj posredno) podpirajo trditev, da imajo Romi resnično drugačne kulturne navade, ki se težko uskladijo z glavno etnično kulturo. Isabela Fonseca v svoji etnografski knjigi, na primer, navaja, da Romi ponavadi lažejo Neromom. V ozadju tega leži neke vrste zabava. Romi so tudi hrupni. To vedenje pojasnjuje s potrebo po družabnosti in afiniteto do hrupnosti na splošno. Fonseca celo trdi, da večina Romov ne mara organiziranega dela, ampak delo, ki si ga sami organizirajo. Romska skupnost pričakuje zgodnjo nosečnost pri deklicah in ljubi otroke. Le žensko delo doma je standardizirano vedenje. Romi vidijo zavajanje Neromov kot naravno, ker naj bi to omogočalo ohranitev preživetja v potencialno nevarnem okolju. In Romi so prav tako izbirčni, trdi Fonseca.

Tudi Sekyt sprejema različno 'mentaliteto' Romov. Po njegovem mnenju se Romi drugače obnašajo in imajo drugačno kulturo ter vrednote zaradi njihove indijske kulturne dediščine. Na primer, razlaga, da Romi lažejo na drugačen način. Sekyt verjame, da se Romi lažejo zaradi različne strukture njihovega jezika, ki otežuje razlikovanje med realnostjo in fikcijo. Poleg tega med Romi vlada velika empatija in tako 'govorijo tisto, kar želimo slišati'. Končno, resnica ni logično, ampak moralno utemeljena. Tako je težko reči, da je podoba Romov med Slovaki v celoti utemeljena na predsodkih in napačnih stereotipih. Zagotovo obstaja veliko izjem, enako pa velja tudi za preučevanje politične kulture na splošno.

Po mnenju Columbusa Igboanusija, v Nigeriji rojenega direktorja organizacije človekovih pravic, ki od leta 1996 spremlja rasizem na Slovaškem, je o vprašanih človekovih pravic in še zlasti sovražnem govoru najbolje poročala marginalna TV Global (ki se je marca 2002 preimenovala v JOJ TV in širi vidljivost), nato STV, najmanj objektivno poročanje pa prihaja iz nacionalne privatne TV Markíza. V zadnjem primeru je glavni vzrok neravnovesja en sam novinar Tribula. (Omeniti moramo, da se je v zadnjih mesecih spremenila celo TV Markíza in zavzela bolj nevtralen odnos do Romov. Spet drugi trdijo, da je imela TV Markíza pozitiven odnos do Romov leta 2000/2001. To bi bilo lahko povezano s političnimi cilji enega izmed solastnikov, čeprav bi pričakovali ravno nasprotno. Morda pa je tako zato, ker je zapustil mesto izvršnega direktorja.)

Najbolj popularen tabloid, *Nový Čas*, objavlja z mešano objektivnostjo, a včasih le z ene strani (in ne da prostor drugi strani). Drugi glavni dnevni časopisi – *Pravda in Sme* – so bolj uravnoteženi kot ne, še zlasti *Sme*. V *Sme* pa, po Igboanusiju, ponovno naletimo na novinarja, ki skazi v celoti pozitivno sliko. Mediji včasih ustvarjajo rasne napetosti ali poročajo o rasnih napetostih, ki ne obstajajo. Včasih pa mediji niso dovolj senzibilni do sovražnega govora. Na

primer, ko je Ján Slota, takratni vodja Slovaške nacionalne stranke, zahteval izročitev dr. Igboanusija, tega predloga ni obsodil noben medij. A kljub temu so mediji na splošno izboljšali svoj način poročanja.

Po mnenju dr. Jakubíčka, odvetnika, ki je specializiran za rasno motivirane zločine, igrajo mediji negativno vlogo pri le-teh. To je posledica naravnosti medijev, ki iščejo senzacije, ne vsebine. Mediji ignorirajo potencialne negativne posledice, ki jih ima njihovo poročanje na žrtve. Očitno je, da v primeru, ko Rom napade Neroma, tak dogodek privabi pozornost medijev. To se je zgodilo leta 2001 na Slovaškem. Da je bil ta dogodek nekaj nenavadnega, smo lahko videli, ko je parlament namenil minuto molka v počastitev umrlim žrtvam. Naslednjič smo bili temu priča po dogodku 11. septembra 2001. Po Jakubíčku so mediji zavedli javnost s poročanjem o pomembnih detajlih. Zato je Jakubíček tožil nekatere glavne medije. Morda je bil vpliv medijev še pomembnejši, ko so poročali o dokazu priče. Jakubíček trdi, da je priča ponudila negativen dokaz pod vplivom poročanja medijev. Nekaj tednov kasneje je skupina ekstremistov, verjetno pod vplivom obširnega poročanja medijev o tem primeru, ubila umsko zaostalega Roma. Tudi v nekem drugem primeru iz leta 2001 so mediji s poročanjem o Romu zanetili nasilje, ki je imelo za tega veliko hujše posledice, kot če o njem ne bi poročali. In naprej, Jakubíček trdi, da nimajo implicitno negativnega odnosa do Romov le mediji, ampak je, logično, tudi večina javnosti prikrito rasistične, vključno z nekaterimi sodniki. Nekateri sodniki obravnavajo romske primere drugače kot neromske. Prav tako obstaja malo zanimanja za spremljanje rasno obarvanih primerov na sodišču ali pri policijskih preiskovalcih. Omenjeno pomanjkanje interesa policije lahko najdemo v zgodnjih poročilih o romskem vprašanju.²

Med politično usmerjenimi mediji, ki izražajo delno sovraštvo do manjšin (ali na splošno izražajo visoko netoleranco), so *Nový Deň*, skupaj s tednikoma *Zmena* (politični rumeni tisk) in *Extra Plus* (in pred tem dnevnik *Slovenská Republika*, preden so ga ukinili). Med svojim obstojem je dnevnik *Slovenská Republika* napadal novinarje drugih medijev zaradi drugačnih stališč, na primer dnevnika *Pravda*. Na Slovaškem so trije pomembni politični tedniki: *Extra Plus*, *Domino fórum* in *Slovo*. Če je *Extra Plus* pogosto zelo netoleranten do madžarske manjšine in tednik *Domino fórum* občasno kritičen do rasizma in netolerantnosti na splošno (čeprav je politično pogosto netoleranten), pa je levi tednik *Slovo* začel izdajati prilogo proti rasizmu enkrat na dva tedna.

Mediji se zavedajo, da jih, neformalno, v nekaterih primerih pa formalno in uradno, vladne in nevladne organizacije, kakor tudi nekateri neodvisni aktivi-

² Glej Monitoring Minority Rights, 2/98, Bratislava, Slovak Helsinki Committee.

sti nenehno nadzirajo. Tom Nicholson, urednik *The Slovak Spectator* (tednika, ki verjetno največ pozornosti posveča netolerantnosti v družbi), prav tako trdi, da sta rasizem in seksizem, čeprav prisotni in pomembni temi, za slovaško družbo temi, ki se tičeta prakse. To v navezavi na medije, razen dnevnika *Sme*, pomeni, da omenjene teme niso dovolj pomembne za naslovnico ali kot glavna novica dneva.

Toda veliko bolj zaskrbljujoče kot omenjeni posamezni primeri nasilja nad Romi je, da se večina, če ne vsi rasno obarvani ljudje ponoči bojijo uporabljati javni transport. Vendar in kakor pravi odvetnik Jakubíček: “Na Slovaškem ne obstaja policijska ura za manjšine.”

RASIZEM IN POLITIKI

V praksi slovaški politiki prosto izražajo rasne stereotipe ali predsodke. Na primer, vodja najbolj popularne politične stranke brez težav uporablja izraz, da drug politik “ne laže, ampak vara kot cigan” (*The Slovak Spectator*, april 1–7, 2002: 4). Kakor trdi Vašečka (Vašečka, 2001b: 195), je to namerna politika v nekaterih primerih, pri radikalnih politikih pa v večini primerov. Med najbolj radikalnimi politiki so predstavniki, ki pripadajo Slovaški nacionalni stranki in Pravi slovaški nacionalni stranki. Leta 1997 je Ján Slota, takratni vodja Slovaške nacionalne stranke, na primer izjavil, da “so Madžari nesreča za Evropo”, da so narodne manjšine “orodje kozmopolitov za povzročanje vojaških konfliktov in likvidacijo narodov prek teh konfliktov” in da “so Madžari slabi ljudje, ki so ubili veliko naših (starih) očetov in (starih) mater” (Dostál, 1998: 168). Na kongresu Slovaške nacionalne stranke je pijani Ján Slota marca 1999 pozval stranko, da s tanki napade Madžarsko. Njegov poziv so mediji ostro obsodili. Leta 2002 je Ján Slota, sedaj vodja Prave slovaške nacionalne stranke, izjavil, da bi tožil aktivista za človekove pravice, Columbusa Igboanusija, zaradi “rasizma do belcev”. Slota je dejal, da bi bil primer na sodišču njegov prispevek k mednarodnemu tednu antirasizma marca 2002 (*The Slovak Spectator*, marec 25–31, 2002: 2). Politiki drugih strank so se v letih 2000–2002 občasno pridružili tem radikalnim ali vsaj pogosto netolerantnim politikom in političnim strankam. Vodja stranke Smer je, na primer, ostro kritiziral Rome zaradi izsekavanja gozda v narodnem parku (glej Voda, 2002). Toda Romi prizadanejo veliko manj škode naravi in družbi kot nekateri drugi ljudje. Največ razprave na temo sovražnega govora pa je požel parlamentarec Vít’azoslav Móric, član Prave slovaške nacionalne stranke.³ Móric je bil leta 2000 obtožen, da je razpiho-

³ Leta 2001 se je Slovaška nacionalna stranka razdelila na Slovaško nacionalno stranko, medtem ko so člani opozicije (več kot polovica prvotne stranke v parlamentu) ustanovili Pravo slovaško nacionalno stranko.

val nacionalno in rasno sovraštvo. Móric je v svojem govoru na tiskovni konferenci stranke predlagal, da bi ustanovili posebne rezervate za 'težko nastanljive' (*neprispôsobivých*) Rome. Zato je parlament odobril policijsko preiskavo Mórica. Policija in tožilec nista zaključila preiskave primera do začetka leta 2002 zaradi pravnih ugovorov obtoženega in policijskega preiskovalca.

Na tem mestu naj opozorimo, da po Garcii (Garcia, 2001: 271–272) *de iure* rasna segregacija krši politično moralo predvsem zato, ker (in ko) izraža večinsko (ali manjšinsko) rasno indiferentnost, zaničevanje in zlonamernost. Garcia prav tako zagovarja, da *de facto* rasno razločevanje sploh ni nujno moralno problematično, ko je ta rezultat spodobnega in odgovornega posameznika ali družbenega dejanja. Vendar pa je nemoralno, če so njeni negativni učinki sprejeti iz rasistične ozkosrčnosti. Rasno razlikovanje tako ni vedno *rasistično* razlikovanje, trdi Garcia. Ali je šlo v tem primeru za slednje? In še pomembneje, ali bi morali Mórica omejiti pri njegovi svobodi govora, ko gre za takšne izjave? Ali je prekršil meje tega, kar je dovoljeno v spodobni družbi?

Če so imeli, po besedah Columbusa Igboanusija, politiki vlade Mikulšaa Dzurinde (1998–2002) politično voljo za reševanje rasističnega problema in problema rasističnega sovraštva, a je v veliki meri umanjkal politični interes, pa pod vlado Vladimirja Mečiarja (1994–1998) sploh ni bilo nobene vladne pisarne, na katero bi se lahko pritožil zaradi rasističnih problemov. Dzurindova vlada je ustanovila nekatere inštitucije (tj. urad namestnika premierja za manjšine in človekove pravice, urad varuha človekovih pravic od začetka 2002). Toda celo Dzurindova vlada in parlament obsojata nekatera rasistična dejanja in pogosteje kot ne, delujeta, ko sta pod mednarodnim pritiskom. Toda parlament na Slovaškem ne sestavlja komisije za rasistična vprašanja. To lahko delno razložimo na podlagi dejstva, da slovaško javnost, kakor smo že omenili, ne zanimajo sovražni govor, vprašanje rasizma in netolerance. Prav tako, trdi Igboanusi, se zadnja leta ni izboljšal policijski odnos do rasno obarvanih težav. Iz teh razlogov je od več kot 80 Afričanov, kolikor jih je leta 1999 živel na Slovaškem, proti koncu leta 2001 ostalo v državi le še 22. Igboanusi pravi, da je v tem smislu situacija na Slovaškem slabša kot v sosednjih državah, z izjemo Ukrajine. Liga aktivistov za človekove pravice je leta 2001 poročala o sedemdesetih različnih pritožbah Romov, petnajst izmed teh jih je iskalo pravico na sodišču.

Kaj delajo državne avtoritete za izboljšanje teh razmer? Na Slovaškem obstaja osnutek antidiskriminacijskega zakona. Po mnenju Igboanusija pa lahko ta, čeprav narejen z dobrimi nameni, povzroči škodo na nekaterih mestih. Če bo obstajala čista enakost, se lahko nekateri ali vsi romski projekti ukinejo. V osnutku zakona tudi ni zapisane nobene pozitivne diskriminacije. A parlament

je osnutek zakona zavrnil poleti 2000, saj se preprosto ni strinjal z obravnavo omenjenega osnutka.

Praktično to pomeni, da je na Slovaškem le deset policajev, ki so specializirani za rasno obarvane zločine in ekstremizem, medtem ko je v dvakrat večji Češki republiki stoštirideset specializiranih policajev. Medtem ko se rasizem in rasistično obarvan sovražni govor v obeh državah ne razlikujeta veliko, pa imamo med njima razliko drugačne vrste (kvalitativno razliko), in sicer, koliko pozornosti ter sredstev namenjajo temu problemu. Npr. angleški tednik *The Slovak Spectator* se pogosto ukvarja s problemi tujcev, ki imajo drugačno barvo kože. Omenjeni tujci imajo težave predvsem s pomanjkanjem zanimanja policije za rasistične primere, saj policija pogosto ne poroča o dokazih ali začne z raziskavo.

Čeprav so bili podani različni načrti državnih avtoritet za boj proti netoleranci, so bili ti pogosto zgolj formalni (kot izobraževanje) in bili tudi formalno označeni kot izpolnjeni (glej *Vyhodnotenie ...*, 2002 in *Ochrana menšín ...*, 2001). Ta ocena prav tako ne vključuje vseh aktivnosti. Če bi nekatere izmed ocenjenih aktivnosti pravilno izvajali, bi lahko imele potencialno pomemben vpliv. Na primer, notranje ministrstvo je leta 2001 ustanovilo center za spremljanje rasizma in ksenofobije in hkrati definiralo metodologijo prepoznavanja, razvrščanja in dokumentiranja kriminalnih dejanj, ki so rasistično, nacionalistično ali kako drugače netolerantno motivirani. Ob koncu leta 2001 in v začetku leta 2002 so se prav tako zgodile različne vladne kampanije proti rasizmu v elektronskih, tiskanih in ostalih medijih, z različno mero inovativnosti in učinkovitosti. 6. marca 2002 je vladni kabinet razkril nov akcijski plan proti rasizmu za leto 2002 in 2003.⁴ Moralo pa bi biti več antirasističnega izobraževanja za otroke, kakor tudi politike glede 'učenja senzibilnosti', ki bi jo podpisal zakon o nediskriminaciji in novi center za enako obravnavo. Za uspeh je ključna politična odločitev ali politikov interes za reševanje problemov sovražnega govora (in rasizma ali netolerance na splošno). Poleg tega mora obstajati koordinacija na vseh ravneh. Bodisi da gre za človeške vire in finančna sredstva ali pa zgolj za ideje. Ne nazadnje mora biti v danem trenutku na voljo dovolj finančnih sredstev, kar je pogosto v nasprotju z dolgoročnim načrtovanjem vlade in tujih donatorjev, kot so EU. Tuji strokovnjaki so v pomoč, vendar morajo biti seznanjeni z lokalnimi značilnostmi.

Prvo poročilo o ekstremizmu na Slovaškem je ministrstvo za notranje zadeve objavilo v začetku leta 2002. Omenjeno poročilo trdi, da je na Slovaškem 2500 ekstremistov, 500 izmed teh je aktivistov (vodij) in 2000 (bolj pasivnih) podpornikov.

⁴ O tem obstajajo tudi nekateri zgodnji vladni programi, glej na primer Dostál, 1998 in *Ochrana menšín ...*, 2001.

Pomen politične volje lahko vidimo na primeru Češke republike. Potem ko je bil brutalno umorjen nedolžen Rom (Prištenská, 1998: 25–26), je češka vlada leta 1995 sprejela zelo konkretne ukrepe proti rasno motiviranim dejanjem. Prav tako so bili v poročilu Cahna in Trehana (Cahn in Trehan, 1997: 57–58) slovaški vladi priporočeni nekateri predlogi nevladnih organizacij. Nekatero izmed teh predlogov, skupaj z drugimi, je vlada sprejela aprila 1996 (Cahn in Trehan, 1997: 61–67). Sicer ni jasno, kako uspešno implementirana so bila omenjena merila, vendar pa lahko rečemo ob predstavljenih dejstvih, da brez veliko uspeha.

Poleg tega, če je leta 2000 za azil zaprosilo 1556 beguncev (236 več kot leta 1999, od teh jih je le deset dobilo status begunca), jih je bilo leta 2001 že 8151 (Tolerancia 6/2002: 2). Skoraj vsi ti begunci in prosilci za azil vidijo Slovaško kot tranzitno državo. In če bo število beguncev še naprej raslo s takšno hitrostjo, ali se bo Slovaška lahko bolje spopadla z njimi kot sicer? V luči predstavljenih dejstev je odgovor verjetno NE. Morda bo pri tem igralo svojo vlogo mednarodno okolje, kakor se je že velikokrat zgodilo na Slovaškem. To pot bo to članstvo v EU. Seveda lahko civilno družbeni akterji v sodelovanju z mediji gotovo precej pripomorejo k omenjenemu cilju. Ta načrt se lahko sliši naivno glede na nov val ksenofobije v tradicionalno tolerantnih državah, kot je na primer Nizozemska. Toda Nizozemci in drugi so tolerirali ter sprejemali veliko število tujcev precej dolgo časa. Trdim, da bo imela Slovaška v sedanjem položaju resne težave s ksenofobijo, in to celo ob majhnem številu prosilcev za azil. Kajti Slovaška se je že spopadla z resnimi problemi rasizma in sovražnega govora v različnih oblikah.

Prevedla Andrej Pavlišič in Katarina Majerhold

INTERVJUJI

Miloš Lukár, urednik tednika *Plus 7 dní*, predstavitev na delavnici Mediji in korupcija, Bratislava, 17. maja 2001.

Columbus Igboanusi, direktor Zveze aktivistov za človekove pravice, Bratislava, 7. januarja 2002.

Stanislav Jakubčík, odvetnik, 30. januarja 2002.

Katarína Lukáčová, urednica *Zemlínsky denník*, Michalovce, 22. februarja 2002.

Andrea Krajniaková, vodja oddelka za tisk in informacije ter oseba za stike z javnostjo Ministrstva za pravosodje, 15. februarja 2002.

Daniel Milo, odvetnik, *Ljudje proti rasizmu*, 7. marca 2002

Tom Nicholson, urednik, *The Slovak Spectator*, 15. marca 2002.

Attila Š. Béda, samostojni raziskovalec sovraštva do madžarske manjšine, marca 2002 in julija 2002.

Adriana Lamačková, urad vlade, 22. marca 2002.

Katarína Staroňová, Open Society Institute, Bratislava, 15. aprila 2002.

LITERATURA

- Benkovič, Boris (2001). Obraz Rómov vo vybraných slovenských masmédiách. *Politické vedy*, No. 2, 82–113.
- Bútorová, Zora, Martin Bútor, Zuzana Fialová (1993). *Attitudes toward Jews and the Holocaust in Slovakia*. Bratislava: Center for Social Analysis.
- Cahn, Claude and Nidhi Trehan (1997). *Čas skinheadov*. Bratislava: European Roma Rights Center.
- Delgado, Richard and Jean Stefanic (1997). *Must we Defend Nazis? Hate Speech, Pornography, and the New First Amendment*. New York and London: New York University Press.
- Dostál, Ondrej (1998). Národnostné menšiny. In: Martin Bútor and Michal Ivantýšyn, editors, *Slovensko 1997. Súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 1998*. Bratislava: IVO, 155–170.
- Fonsecová, Isabel (1995–1999). *Pochovajte ma postojáčky. Rómovia a ich cesty*. Bratislava: Slovart.
- Garcia, J. L. A. (2001). The Heart of Racism. In: Bernard Boxill, editor, *Race and Racism*. Oxford: Oxford University Press, 257–296.
- Jacobs, James B. and Kimberley Potter (1998). *Hate Crimes. Criminal Law & Identity Politics*. New York and Oxford: Oxford University Press.
- Memmi, Albert (2000). *Racism*. Minneapolis/London: University of Minneapolis Press.
- Piper, Adrian M. S. (2001). Two Kinds of Discrimination. In: Bernard Boxill, editor, *Race and Racism*. Oxford: Oxford University Press, 193–237.
- Priestenská, Hana (1998). Pojmy xenofobie, rasizmus, rasové násilí a rasová diskriminácia. In: Tatjana Šišková, editor, *Výchova k toleranci a proti rasizmu*. Praha: Portál, 12–27.
- Rex, John (2000). Multiculturalism and Political Integration in Europe. In: Ruud Koopmans and Paul Statham, editors, *Challenging Immigration and Ethnic relations Politics. Comparative European Perspective*. Oxford: Oxford University Press, 56–94.
- Sekyt, Viktor (1998). Odlišnosti pôvodu Romů a pôvod těchto odlišností. In: Tatjana Šišková, editor, *Výchova k toleranci a proti rasizmu*. Praha: Portál, 69–74.
- Solomos, John and Liza K. Schuster (2000). Citizenship, Multiculturalism, and the Politics of Identity: Contemporary Dilemmas and Policy Agendas. In: Ruud Koopmans and Paul Statham, editors, *Challenging Immigration and Ethnic relations Politics. Comparative European Perspective*. Oxford: Oxford University Press, 74–94.
- Teo, Peter (2000). Racism in the news: A Critical Discourse Analysis of news reporting in two Australian newspapers. *Discourse & Society*, vol.11, Nr. 1, p. 7–49.
- Van den Berghe, Pierre L. (2001). Does Race Matter? In: Bernard Boxill, editor, *Race and Racism*. Oxford: Oxford University Press, 101–113.
- Vašečka, Michal (2001a). Vzťah majoritnej populácie k Romom. In: Ol'ga
- Vašečka, Michal (2001b). Rómovia. In: Miroslav Kollár a Grigorij Mesežnikov, editori, *Slovensko 2001. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: IVO, 175–198.
- Voda, Pavel (2002, 23 March). Fico a jeho "spoluobčania". *Sme*, p.6.

DOKUMENTY

- European Commission Against Racism and Intolerance. *Legal Measures to Combat Racism and Intolerance in the member States of the Council of Europe*. Report prepared by the Swiss Institute of Comparative Law. Strasbourg, 1995.
- Holokaust vo verejnej mienke na Slovensku – prieskum verejnej mienky uskutočnený pre Americký židovský výbor agentúrou FOUCS, 31. 8.– 8. 9. 1999.
- Letters from the Prosecutor General Office and from the Ministry of Justice, 29. apríl 2002.
- Ochrana menšín na Slovensku. Program monitorovania vstupu do EÚ. Open Society Institute, 2001.
- Racism in Central and Eastern Europe and Beyond: Origins, Responses, Strategies. Budapest: Open Society Institute, 2000.
- Vyhodnotenie Akčného plánu predchádzania všetkým formám diskriminácie, rasizmu, xenofóbie, antisemitizmu a ostatným prejavom intolerancie na obdobie rokov 2000–2001. (Material of the Office of the Government of Slovakia, March 2002).
- Yearly reports of the Union of Jewish Religious Units in Slovakia, 1997–2001.